

КАТЕГОРІЯ ТЛУМАЧЕННЯ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

АЛБУ Андрій Аркадійович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права, Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, Навчально-науковий Юридичний інститут,

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3932-5796>

УДК 341.1/.8:347.4

DOI: <https://doi.org/10.32782/NP.2024.1.34>

У статті здійснено аналіз категорії тлумачення, яка застосовується стосовно міжнародних договорів, а також об'єкт, предмет та характерні особливості, котрі притаманні цьому явищу. Дослідження припускає, що тлумачення включає два аспекти, а саме: з'ясування норми права, тобто внутрішній процес мислення суб'єкта тлумачення, спрямований на пізнання і розкриття дійсного змісту норми права (дійсної волі законодавця, вираженої в ній), та результат цього процесу, тобто діяльність суб'єкта тлумачення, яка має зовнішній вираз і спрямована на пояснення третім особам дійсного змісту правової норми.

Визначено, що тлумачення з його гносеологічною природою походження має суб'єктивний та об'єктивний характер. Об'єктом тлумачення є воля законодавця, виражена в тексті норми права, а предметом тлумачення виступає сама норма права, її текст, тексти пов'язаних із нею правових та неправових джерел. Завдання тлумачення полягають у з'ясуванні того, про що домовились сторони в момент укладення договору та у з'ясуванні узгодженої волі сторін, втіленої в умовах договору. Відповідно, належне здійснення та застосування міжнародних договорів тісно пов'язане із їх тлумаченням, адже визначення змісту та значення їх норм та положень визначає їх характерні особливості, а також ефективність їх реалізації.

Таким чином, тлумачення міжнародного договору – це з'ясування і роз'яснення справжньої суті договору (його зміст) з ме-

тою максимально правильного його застосування, а відтак і здійснення. При здійсненні тлумачення враховуються методи, правила, принципи, які розроблені в рамках національної теорії права та визнані на міжнародному рівні. Загалом, тлумачення міжнародних договорів повинно бути добросовісним, чесним та мати здоровий глузд, а також здійснюватися насамперед відповідно до основних принципів міжнародного права. На основі проведеного дослідження зроблено висновки щодо вирішення проблем тлумачення міжнародних договорів.

Ключові слова: тлумачення, тлумачення міжнародних договорів, об'єкт тлумачення, предмет тлумачення, особливості тлумачення.

Постановка проблеми

Зрозуміти, що таке тлумачення, намагались ще з античних часів. На сьогодні думки, переконання та погляди людей змінюються дуже швидко, вони розвиваються, створюючи нові і нові ситуації, оперативно та гнучко врегулювати які не вбачається за можливе. У таких умовах суб'єкт створення норм міжнародних договорів не може передбачити у своїх положеннях усе, з огляду на це він повинен закріплювати загальні норми, які охоплюватимуть широку сферу правовідносин. Як зазначає Є.О. Зверев, «з розвитком національного права різних держав, а також зі значним розвитком міжнародного права, яке вже почало стосуватися не тільки питань війни та миру та де-

яких питань міждержавної торгівлі, зросло і значення тлумачення таких норм як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівні» [1, с.62].

Тлумачення міжнародного договору – це з'ясування і роз'яснення справжньої суті договору (його зміст) з метою максимально правильного його застосування, а відтак і здійснення. Належне здійснення та застосування міжнародних договорів тісно пов'язане із їх тлумаченням, адже визначення змісту та значення їх норм та положень визначає їх характерні особливості, а також ефективність їх реалізації. Враховуючи вище сказане, можна наголосити, що норми міжнародного права застосовуються до широкого кола конкретних ситуацій за допомогою їх тлумачення. У таких умовах з'ясування суті категорії тлумачення, а загалом тлумачення міжнародних договорів є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі правові аспекти тлумачення міжнародних договорів у науковій доктрині міжнародного права, а також категорії тлумачення викладені у працях М.В. Буromенського, О.О. Мережко, Є.О. Зверєва, М.І. Козюбри, П.М. Рабіновича, Ю. Л Власова, І.Ю. Кретової, І. Процик, О.Я. Трагнюк, О.В. Київець, О.В. Капліна, І.І. Лукашука, Г.О. Саміло, В.Е. Теліпка, А.С. Овчаренка.

Мета статті

Дослідити категорію тлумачення та визначити її об'єкт, предмет і характерні особливості, а також реалізацію її стосовно міжнародних договорів.

Виклад основного матеріалу

Тлумачення мусить бути добросовісним, чесним та мати здоровий глузд. На думку Ф. Шлейєрмахера, основна мета герменевтичного методу, тобто тлумачення, полягає в тому, що інтерпретатор повинен зрозуміти автора та його працю краще, ніж він сам її розуміє [2, с.177-178]. Тексти нормативних положень не можуть бути ідеальними та бездоганними, відповідно для того існує явище тлумачення, яке покликане усувати незро-

зумілість, неясність, суперечність таких текстів та повинне відбуватись у співвідношенні «букви» і «духу» закону.

Категорію тлумачення варто визначати через основні концепції, які окреслюють це явище як розумовий та інтелектуальний процес, спрямований на з'ясування та роз'яснення реального змісту норми міжнародного договору та як результат такого процесу. З цього приводу О.О. Мережко зазначає, що завданням тлумачення в такому випадку є «з'ясування точного смислу певної норми в контексті конкретної ситуації» [3, с.232]. П.М. Рабінович визначає важливість тлумачення у тому, що насамперед «юридичні норми формуються за допомогою вкрай загальних, абстрактних понять, а також за допомогою полісемічних, багатозначних слів (термінів), які різними суб'єктами, та ще й за різних умов, можуть сприйматися досить неоднозначно» [4, с.152]. На підтвердження викладених вище думок, варто встановити дефініцію явища «тлумачення норм права» та «тлумачення міжнародних договорів».

Відповідно, дефініцій, пов'язаних із поняттям «тлумачення», є чимало. Ю.Л. Власов у своїй монографії визначає тлумачення норм права як «інтелектуально-вольову діяльність суб'єктів, яка має об'єктивний і суб'єктивний характер, спрямована на з'ясування та роз'яснення волі законодавця, матеріалізованої у нормі права, а також результати цієї діяльності» [5, с. 14]. Автор у своїй праці розглядає тлумачення у двох аспектах, а саме як інтелектуально-вольовий процес, покликаний пояснити (роз'яснити) реальний зміст норми права та результат процесу такого пояснення (роз'яснення), що матеріалізується в акті такого пояснення (що може під собою означати як і письмовий документ, так і усні роз'яснення змісту норми права) [5, с. 12-14]. Таким чином, тлумачення включає в себе – з'ясування норми права, тобто внутрішній процес мислення суб'єкта тлумачення, спрямований на пізнання і розкриття дійсного змісту норми права (дійсної волі законодавця, вираженої в ній), та результат цього процесу, а саме: діяльність суб'єкта тлумачення, яка має зовнішній вираз і спрямована на пояснення

третім особам дійсного змісту правової норми, та результат цієї діяльності (коли суб'єкт тлумачення вважає потрібним надати розгорнуте пояснення змісту норми для однакового її розуміння та застосування) [5, с. 10-11].

П.М. Рабінович також виділяє тлумачення-з'ясування та тлумачення-роз'яснення, де перше визначено ним як внутрішню інтелектуальну діяльність суб'єкта щодо встановлення змісту (смислу) юридичної норми (так би мовити, тлумачення норми «для себе»), а друге як уже зовнішню, об'єктивовану діяльність суб'єкта щодо інтерпретації змісту (смислу) юридичної норми (так би мовити, тлумачення «для інших», що зумовлює його зовнішнє вираження, матеріалізацію у певній формі, доступній для сприйняття іншою особою) [4, с.153].

Такий же поділ підтримує Т.І. Дудаш, яка у своїй статті «Деякі герменевтичні поняття у теоретичній та практичній юриспруденції» визначає, що в теорії тлумачення юридичних норм усталеною є позиція, згідно з якою етапами тлумачення є тлумачення-з'ясування та тлумачення-роз'яснення, які потребують аналізу кризь призму змісту понять “розуміння” та “пояснення” [6, с.19-24].

Є.О. Зверев у своєму дослідженні наголошує на позиції Ю. Тодики, про те, що «сам термін «тлумачення права» може розумітися: по-перше, як певний мисленнєвий процес, направлений на встановлення змісту (змісту) норм права, а по-друге, під тлумаченням розуміється результат вказаного мисленнєвого процесу, який виражений у сукупності суджень (граматичних речень), у яких розкривається, відображається зміст норм, що тлумачаться» [2, с. 64-65].

Інші науковці, такі як М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко, виділяють тлумачення норм права «як діяльність, спрямовану на з'ясування, осмислення дійсного змісту норм права з метою сприяння їх практичній реалізації, а також результат такої діяльності, що переважно виражається в інтерпретаційно-правовому акті» [7, с.419-420].

Таким чином, науковці, не зважаючи на певні відмінності у формулюваннях та пози-

ціях, визначають тлумачення у двох аспектах як процес чи діяльність та як результат. Окрім цього, для повного розкриття сутності поняття «тлумачення» варто виділити його предмет та об'єкт.

Науковці розділились у своїх думках щодо об'єкта тлумачення. Частина з них формує суб'єктивну теорію тлумачення, яка полягає в тому, що при тлумаченні норм права повинна встановлюватися лише історична «воля законодавця», яка є незмінною, і завдання суб'єкта тлумачення — встановити цю волю. Інші формують об'єктивну теорію тлумачення, яка стосується того, що прийнята норма незалежна від законодавця, і тому при тлумаченні треба встановлювати «волю закону», яка може змінюватись мірою розвитку економічного базису та суспільних відносин [5, с.12].

Тлумачення через «волю закону», у відриві від суб'єктивних чинників, «волі законодавця», призведе до втрати її реального змісту та сенсу, який в її основу вкладався. А у свою чергу, «воля законодавця», окремо від норми права, в якій вона викладена, «не може бути об'єктом тлумачення, тому що його завдання — встановити зміст того, що законодавець фактично вклав у норму права, а не те, що він при цьому розумів або бажав виразити» [5, с.12-13].

З огляду на це, варто погодитись із думкою Ю.Л. Власова, який зазначає, що тлумачення з його гносеологічною природою походження має суб'єктивний та об'єктивний характер. На його переконання, об'єктом тлумачення є воля законодавця, виражена в тексті норми права. А предметом тлумачення, у свою чергу, виступає сама норма права, її текст, тексти пов'язаних із нею правових та неправових джерел. Норма права у такому випадку характеризує об'єктивність права [5, с.13]. У зв'язку з цим, варто зазначити, що таке формулювання об'єкту тлумачення стосуватиметься лише тлумачення законів, що, у свою чергу, буде неактуальним при здійсненні цього процесу щодо інших актів, зокрема міжнародних договорів.

Є.О. Зверев зазначає, що «об'єктом тлумачення є зміст або значення (смысл) його предмета, а предметом, відповідно, – або норма права, об'єкт якої (зміст) необхідно

з'ясувати при тлумаченні, або відповідний юридичний текст, який, як правило, містить норму права». На думку автора, «існування норми права поза текстом неможливе, адже текст може мати неписьмову форму» [2, с.86].

О.В. Капліна у своїй статті підкреслює, що «результатом тлумачення повинна бути ясність і визначеність смислу норми права, тобто отримання такого знання правозастосувачем, яке виключає будь-які сумніви щодо співвідношення «букви» і «духу» закону, двозначності в одержаних висновках [8, с.223]. О.О. Мережко зазначає, що «специфіка предмета правового регулювання конкретної галузі права зумовлює специфіку принципів і правил тлумачення норм цієї галузі» [3, с.230]. У цьому контексті автор звертає увагу на те, що міжнародне право відрізняється від інших галузей своїм специфічним суб'єктом та його особливостями, який наділений принципом суверенної рівності держав, що, відповідно, і визначає правила тлумачення положень у цій сфері. На його думку, характерними особливостями, що відрізняють цю галузь від галузей національного права, є:

- особлива процедура створення та укладення договору, що відрізняється від процесу укладення договору у внутрішньому праві;
- особлива специфіка процесу нормотворення міждержавних конференцій та організацій;
- система врегулювання спорів у міжнародному праві, зокрема, і до тлумачення юридичних норм, яка відрізняється від національної судової системи [3, с. 230-231].

Відповідно тлумачення міжнародних договорів повинне базуватись на зазначених особливостях, задля того, щоб відповідати правовій природі галузі міжнародного права та суті його правовідносин. Також варто наголосити на ще одній особливості тлумачення міжнародних договорів, що полягає в тому, що такий акт має велике політичне значення. Таким чином, тлумачення норм міжнародного права — це наука і мистецтво, які вимагають використання широкого спектру знань: юриспруденції, логіки, історії, граматики, теорії систем та інфор-

матики, політології, а також спеціальних галузей, наприклад економіки та ін. Тобто цей процес має досить суб'єктивний характер.

Актуальними у світлі цього питання є процитовані О.В. Київцем слова німецького вченого Генріха фон Brentano, який писав: «Добре складені міжнародні договори не потребували б інтерпретації: їх положення, будучи справедливими, були б чітко ясні для всіх. На жаль, це не завжди так: або з огляду нездатності тих, хто укладає міжнародний договір, або внаслідок відсутності відвертості міжнародні договори досить часто є двозначними» [9, с.286].

З цього приводу Є.О. Зверев зазначає за «цілісне тлумачення», яке застосовується Верховним судом США і яке можна за аналогією застосування до тлумачення міжнародних договорів. Воно впливає із думки американського юриста Л. Хенкіна, який сказав: «як кожна країна, Сполучені Штати часом схильні тлумачити Статут (ООН) відповідно до своїх інтересів, як вони їх розуміють, ... (однак), тлумачення, яке не відповідає текстові, цілям, задуму, історії та іншим принципам конструювання договорів, нікого не переконає і не досягне успіху» [2, с.89-90].

Слушно наголошує О.В. Київець, що тлумачення передуює будь-якому застосуванню міжнародного договору і від правильності такого тлумачення залежить виконання основоположного принципу міжнародного права *pacta sunt servanda*. Автор зазначає, що спори держав щодо невиконання зобов'язань за міжнародним договором базуються на різному тлумаченні одних і тих самих положень [9, с.286].

З огляду на це, варто визначити дефініцію поняття «тлумачення». Перш за все, потрібно звернути увагу на завдання та значення явища тлумачення міжнародних договорів. Відповідно тлумачення міжнародних договорів можна визначити як один із видів тлумачення норми права. Зокрема, такої думки у своїй статті «Особливості тлумачення міжнародних договорів про права людини» дотримується І.Ю. Кретова [10, с.25]. І. Процик вказує, що це з'ясування і роз'яснення справжньої суті договору (його

змісту) з метою максимально правильного його застосування, а відтак і здійснення [11, с. 182].

О.Я. Трагнюк визначає це поняття як «певний вид правової діяльності, який має як допоміжне, так і самостійне значення та полягає у з'ясуванні та роз'ясненні дійсного змісту норм міжнародних договорів певними суб'єктами, не лише на етапі застосування, але і під час створення угоди, з метою найбільш ефективної реалізації нормативних приписів міжнародного договору з урахуванням політико-правових та інших наслідків, які, виходячи зі змісту норми, мають місце або матимуть за конкретних обставин» [12, с. 9].

Науковці зазначають, що цей процес як вид тлумачення норми права є також не лише процесом, а результатом такого процесу. Окрім того, О.О. Мережко наголошує, що при з'ясуванні змісту норми міжнародного права необхідно встановити її смисл, взаємозв'язок з іншими принципами та нормами та зв'язок норми з іншими нормативними явищами, політикою, мораллю [3, с. 233-234].

Висновки

Загалом, слід зауважити, що єдиного підходу до визначення поняття «тлумачення міжнародних договорів» немає, проте науковці мають спільні погляди на те, що це явище складається із двох аспектів: як інтелектуально-вольового процесу, покликано пояснити (роз'яснити) реальний зміст, так і результату процесу такого пояснення. Об'єктом такого тлумачення є воля того, хто створював цей договір, яка виражена в тексті норми права, її зміст, а предметом, у свою чергу, виступає сама норма права або ж текст, у якому така норма міститься.

Також варто звернути увагу на те, що тлумачення міжнародних договорів відрізняється від тлумачення договорів звичайних, воно має свою специфіку та особливості. Зокрема, це зумовлено статусом суб'єктів створення таких договорів, а саме держав, які наділені суверенітетом та міжнародних та міждержавних організацій, що відповідно і визначає правила тлумачення положень у цій сфері. Також ця сфера тлу-

мачення має свою специфіку з огляду на процедуру укладення міжнародних договорів та способи вирішення спорів у міжнародному праві.

Таким чином, тлумачення міжнародних договорів є інтелектуальним процесом. Цей процес тлумачення має свою унікальну специфіку, адже залежить від особливостей конкретної галузі права, в межах якої таке тлумачення відбувається. Крім цього, такий процес має дуже важливе значення, так як суб'єкти, які його здійснюють, повинні бути обізнані в методах, способах та правилах тлумачення. З огляду на це, досить влучним є і висловлювання Г. Радбруха про те, що «інтерпретатор може розуміти закон краще, ніж його творець, закон може бути мудрішим, ніж його автор — він, власне, мусить бути мудрішим, ніж його автор» [2, с.177-178].

Література

1. Зверев Є. О. Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика : дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 227с.
2. Козюбра М.І. Теорія юридичної аргументації та її особливості в конституційному судочинстві. Вісник Конституційного Суду України. № 6/2016. С. 167-180.
3. Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики: монографія. К: Таксон, 2002. 344 с.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави: [Навч. посібник]. Львів: Край, 2007. 192 с.
5. Власов Ю. А. Проблеми тлумачення норм права: Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. 180с.
6. Дудаш Т.І. Деякі герменевтичні поняття у теоретичній та практичній юриспруденції. Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 50. 2010. С. 19-24.
7. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. Харків: Право, 2009. 584 с.
8. Капліна О. В. Тлумачення норм кримінально-процесуального права за обсягом

їх правового змісту. Університетські наукові записки. № 1-2. 2005. С. 223-230.

9. Київець О.В. Тлумачення міжнародних договорів. Часопис Київського університету права. 2011/2. С. 286-289.

10. Кретова І.Ю. Особливості тлумачення міжнародних договорів про права людини. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. 2015. № 13. Т.1. С. 25-28.

11. Процик І. Тлумачення міжнародних договорів. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2014. Випуск 36. Частина 2. С. 178-190.

12. Трагнюк О. Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.11. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Х., 2003. 20 с.

Andriy Albu

INTERPRETATION CATEGORY: LEGAL ASPECT

The article analyzes the category of interpretation, which is applied in relation to international treaties, as well as the object, subject and characteristic features inherent in this phenomenon. The study assumes that interpretation includes two aspects, namely the clarification of the rule of law, that is, the internal thinking process of the subject of interpretation, aimed at learning and revealing the actual content of the rule of law (the actual will of the legislator expressed in it), and the result of this process, that is, the activity of the subject of interpretation, which has an external expression and is aimed at explaining to third parties the valid content of the legal norm.

It was determined that the interpretation with its epistemological nature of origin has a subjective and objective nature. The object of interpretation is the will of the legislator, expressed in the text of the legal norm, and the subject of interpretation is the legal norm itself, its text, and the texts of related legal and non-legal sources. The task of interpretation consists in clarifying what the parties agreed upon at the time of the conclusion of the contract and in clarifying the agreed will of the parties embodied in the terms of the contract. Accordingly, the proper implementation and application of international treaties is closely related to their interpretation, because the definition of the content and meaning of their norms and provisions determines their characteristic features, as well as the effectiveness of their implementation.

Thus, the interpretation of an international agreement is the clarification and clarification of the true essence of the agreement (its content) in order to apply it as correctly as possible, and hence its implementation. When performing the interpretation, the methods, rules, and principles developed within the framework of the national legal theory and recognized at the international level are taken into account. In general, the interpretation of international treaties should be in good faith, fair and have common sense, and should be carried out primarily in accordance with the basic principles of international law. On the basis of the conducted research, conclusions were made regarding the solution to the problems of interpretation of international treaties.

Keywords: interpretation, interpretation of international treaties, object of interpretation, subject of interpretation, peculiarities of interpretation.